

Eglė Rindzevičiūtė

Europietiško problema diskusijose apie lietuvišką nacionalinį identitetą

Santrauka

Vakarų Europos akademiniame ir politiniame diskursuose europinio identiteto analizė dažniausiai siejama su ES politinio teisėtumo, nusakančio dalyvavimo demokratijos stygių, problema. Tuo tarpu Lietuvoje europinio identiteto problema dažniau diskutuojama pasitelkiant tautinės identifikacijos problematikos prizmę. Abiem atvejais itin pabrėžiama tautinio identiteto politinės ir kultūrinės reikšmės apmąstymo būtinybė kaip neišvengiama europėjimo ir globalėjimo procesų pasekmė.

Pagrindinis dėmesys kreipiamas į paskutiniojo dešimtmečio diskusijas, jas analizuojant tarpukario ir pokario laikotarpiais plėtotų idėjų kontekste. Pirmojoje straipsnio dalyje pateikiama Vakarų Europoje vykstančių diskusijų, politinių programų ir viešosios nuomonės apklausų rezultatų analizė siekia suformuoti konceptualinį ir istorinį pagrindą tolesnei Lietuvos situacijos studijai. Pirmiausia apibrėžiamos pagrindinės sąvokos ir nustatomi kertiniai, problemiški intelektualinių diskusijų taškai. Nubrėžus šią konceptualinę koordinačių ašį, pereinama prie viešosios nuomonės apklausų rezultatų analizės. Apklausų rezultatai analizuojami ir lyginami su intelektualų ir politikų įvardintomis aprašomosiomis ir normatyvinėmis vizijomis. Šitaip pamėginsiu patikrinti, kiek diskusijose ginamos identifikacijos versijos sutampa ar skiriasi nuo viešojoje nuomonėje funkcionuojančių sampratų.

Europinio identiteto klausimas turi konkrečias istorines šaknis. Viena vertus, šis klausimas iškilo kaip Vakarų Europos ekonominės integracijos pasekmė, kita vertus, jo aktualumą nulėmė Centrinės ir Rytų Europos išsilaisvinimas iš komunistinės eros.¹ Šiame straipsnyje europinis identitetas bus analizuojamas tiek, kiek jis siejasi su Europos Sąjungos formavimo procesu. Žinoma, europinis identitetas kaip intelektualų vizija egzistavo gerokai prieš ES sukūrimą, tačiau tik įsteigus ES jis tapo politikos ir karštų intelektualinių diskusijų objektu.

Galima aptikti skirtingus požiūrius į europinį identitetą šiuolaikiniuose Lietuvos ir Vakarų Europos diskursuose. Vakarų mokslininkai - Jacques Derrida, Jürgen Habermas, Gerard Delanty, Soledad Garcia, Cris Shore ir kiti - pabrėžia ir kvestionuoja politinį ir ekonominį europinio identiteto pagrindą. Šis požiūris atskleidžiamas ir normatyvinėse diskusijose, ir ES programose, taip pat yra patvirtinamas viešosios nuomonės apklausų, kurios labiausiai liudija pragmatinę

ES piliečių identifikacijos su "europiečiais" motyvaciją.

Tradiciškai Lietuvos intelektualai linkę laikyti "europietišumą" kultūriniu reiškiniu. Šis požiūris yra stipriai paveiktas pan-kultūrinės tautinio identiteto paradigmos įtakos, geriausiai perteiktos lietuvių kultūros filosofijoje, plėtotoje Antano Maceinos, Stasio Šalkauskio ir Vytauto Alanto (teorijose apie tautą, valstybę ir kultūrą). Nors XX a. šioji paradigma buvo modifikuota, jos suformuota retorika ir mąstymo rėmai išliko įtakingi netgi amžiaus pabaigoje. Kita vertus, atgavus nepriklausomybę, aktyviau pradėjo cirkuliuoti emigracijoje plėtotos liberalios idėjos. Savo ruožtu požiūris į tautinę identifikaciją dėl Europos integracijos pamažu tapo pragmatiškesnis, dažniau pabrėžiamas jo kontekstualumas ir santykiškas pobūdis.

Tyrime remsiuosi dviem pagrindiniais šaltiniais. Aš naudosiu Eurobarometro viešosios nuomonės apklausas, kurios tiria Europos Sąjungos tautų požiūrius į regioninę identifikaciją. Greta to, bus analizuojami ES

dokumentai, atspindintys oficialią normatyvinę europinio identiteto versiją, atkreipiant dėmesį į ES pilietybės problemą. Straipsnyje bus įrodinėjama, kad ES politikoje Europinis identitetas yra formuluojamas ir skatinamas kaip daugialypės identifikacijos (*multiple identity*) dalis. Tai patvirtina ir Eurobarometro rezultatai. Kita vertus, europinis identitetas įvardijamas remiantis tik pilietinėmis vertybėmis, o ne bendrąja kultūra. Tai - jo esminis skirtumas nuo nacionalinio identiteto, kuris paprastai akcentuoja kultūrinį vientisumą kaip nacionalinės identifikacijos pagrindą (išskyrus vadinamuosius pilietinius (*civic*) nacionalizmus, tačiau lojalumui įtvirtinti pastarieji taip pat pasitelkia kultūrinės strategijas) (žr.: Kymlicka 1998).

Kalbėti apie europinį identitetą yra labai komplikotas dalykas, kadangi iki šiol neegzistuoja jokio konsenso nei apie jo turinį, nei apie funkcijas. Mokslininkai apie jį diskutuoja remdamiesi labai skirtingomis ir neretai prieštaraujančiomis perspektyvomis. Kai kurie suvokia EI kaip tautinius jausmus stiprinantį veiksni (Snyder 1990; Welsh 1993),² kiti – kaip realų supervalstybinį identitetą, potencialiai galintį sušvelninti agresyvių nacionalizmą keliamus pavojus (Habermas 1995; Derrida 1992). Dar kiti EI interpretuoja kaip utopinį tikslą, esmiškai sukurtą, propaguojamą ir priklausantį elitui (Shore 2000). Kai vieni mąstytojai šaukiasi konkrečių EI įtvirtinimo programų, dažniausiai susidedančių iš ideologinių istorijos ir kultūros programų revizijų, kiti kritikuoja šias programas dėl jų ideologinės dimensijos ir kaltina EI esant politinės manipuliacijos įrankiu. Daugelis ES programų skatina kultūrinės europinės tradicijos “išradimą” (Erico Hobsbawmo terminas), pabrėždamos bendro kultūrinio paveldo egzistavimą Europos šalyse.³ Kita vertus, daugelis šalių vis dar interpretuoja “bendrąjį paveldą” ne kaip “mes, europiečiai” mentaliteto įrodymą, bet kaip praeities konfliktų liudytoją, kai kultūrinė ir politinė tradicija buvo importuota ar priverstinai įvesta (Badie 2000). Todėl bendroji “Europos kultūra” yra komplikuojama dėl visiškai

skirtingų interpretacijų ir gali pasitarnauti skirtingiems politiniams ir socialiniams tikslams.

Identitetas – kas tai ?

Pats kalbėjimas apie identitetą yra dalyvavimas moderniajame diskurse, nes, kaip pažymi Davidas Michaelis Greenas, “identiteto” sąvoka yra modernybės produktas, “kadangi tai, ką jis pakeitė, buvo ne tiek tai, kas šiandien suvokiama kaip identitetas, bet universali ontologija, persmelkianti joje gyvenančiųjų sąmonę” (Green 2000). Priešingai negu ontologinė tapatybė, “identitetas” nėra pastovus individualių bruožų rinkinys, abejingas išoriniams pakitimams. Identitetas – tai dinamiškas procesas, todėl korektiškiau būtų vartoti “identifikacijos” terminą. Individo identitetas iškyla kaip esmiškai *socialinis* konstruktas, formuojamas individo ir grupės sąveikos. Individualus identitetas egzistuoja tik santykyje su skirtingomis referencijos grupėmis. Henri Tajfel apibrėžia individo socialinį identitetą kaip “savigarbą” (*self-respect*) arba “savivoką” (*self-concept*), glaudžiai susietą su tarpgrupiniu palyginimu (Tajfel 1981). Ir kadangi paprastai individas priklauso daugeliui skirtingų grupių, kaip teigia Anthony Smithas, “pats” (*the self*) yra sudarytas iš daugialypių identitetų ir vaidmenų – apimančių šeimos, teritorijos, klasės, etninės ir lyties grupes (Smith 1991).

Nacionalinis identitetas yra socialinio identiteto dalis ir egzistuoja kaip specifinė grupinė identifikacija. Tai galioja ir transnacionaliniams identitetams, tokiems kaip “europinis”, “kosmopolitinis” ar įvairūs regioniniai identitetai. Pagrindinis nacionalinių ir transnacionalinių identitetų bruožas yra tai, kad šio tipo identitetai yra iš esmės išsivaizduojami (*imaginary*), cituojant Benedict Anderson (Anderson 1991). Kitaip tariant, priklausomybės tam tikrai grupei jausmas nėra tiesiogiai palaikomas bendrų patirčių, bendros veiklos ir tiesioginės (*face-to-face*) komunikacijos su kitais grupės nariais. Vietoj to priklausomybės jausmas yra formuojamas ir

stiprinamas ideologinėmis priemonėmis, dažniausiai pasitelkiant masinės komunikacijos technologijas. Todėl „plačios“ identifikacijos, pvz. nacionalinė, regioninė ar supranacionalinė, yra panašios, bet nėra tapačios „siauresniems“ socialinių grupių identitetams.

Ar nacionalinio identiteto modelis gali būti pritaikytas europiniam identitetui?

Sociologas Jose Miguel Salazar teigia, kad nacionalinis jausmas remiasi teritorija, bendra kultūra, istorine bendrijos genealogijos atmintimi ir nacionalinės valstybės egzistavimu (Salazar 1998). Šie nacionalinio identiteto indikatoriai sugestijuoja, kad supra-nacionalinis jausmas ir lojalumas turėtų remtis į kitokią pagrindą.

Pirmiausia *teritoriškai* nėra aišku, kas apibrėžiama kaip „Europa“. Pati geografija yra simbolinė erdvė, nusakoma erdviniais, kultūriniais, ekonominiais ir politiniais terminais. Šiuo atžvilgiu Europos padalijimas į vakarinę ir rytų centrinę dalis yra viena iš pagrindinių kliūčių „bendram europiniam identitetui.“ Iš tiesų, „bendrasis europinis identitetas“ dažnai yra suvokiamas ir propaguojamas kaip Vakarų Europos identitetas, tokiu būdu apribojant „Europą“ ES sienomis ir sukuriant „Europos tvirtovę“, kaip kad ironiškai pasakė Jennifer Welsh (Welsh 1993).

Šia prasme europinis identitetas yra įjungiantis (*inclusive*) tiek, kiek jis apima ES šalis ir pranoksta jų skirtumus. Kita vertus, šis europinis identitetas yra atribojantis (*exclusive*), kadangi jis paradoksaliai palieka likusią geografinę Europą anapus propaguojamos bendros europinės identifikacijos. Šiuo atveju europinis identitetas gali būti interpretuojamas pasitelkus marksistinę *antstato* formulę, pasak kurios bet kuri simbolinė sistema neišvengiamai remiasi ir yra priklausoma nuo ekonominės bazės.

Antra, itin sudėtinga kalbėti apie europinį identitetą remiantis vien tik *bendrosios kultūros* aspektu, nors ir Salazaras vartoja „ploną“ bendros kultūros apibrėžimą (bendra

problemų sprendimo patirtis ir bendra kalba). Šis apibrėžimas vargiai galėtų būti pritaikomas daugiakalbės, daugiatradicinės ir daugiakultūrinės Europos atvejui. Ir istorikai, ir politikos formuotojai sutinka, kad kultūrinės Europos vienovės negali paremti istorinė praeitis, išskyrus krikščionybę, ir todėl dažnai teigiama, kad ši vienovė turi būti sukurta. Tokiu būdu europinis identitetas labiau egzistuoja kaip projektas. Salazaro „istorinės bendrijos genealogijos atminties“ kriterijus dar labiau išklubina bendros Europos sąvoką, kadangi šio regiono istorija yra parašyta (ir vis dar rašoma) daugybės karų krauju.

Trečiasis *etniškumo* kriterijus, sudedamoji nacionalinio identiteto dalis, yra visiškai netaikytinas europiniam identitetui. Europa susideda iš daugybės skirtingų etninių grupių, ir ši įvairovė pastoviai didėja dėl imigracijos iš neeuropinių šalių. Negana to, etniškumo, kaip grupinės politinės identifikacijos pagrindo sąvoka yra diskredituota netgi kaip nacionalinio identiteto pagrindas, kadangi jis paprastai kaltinamas dėl agresyvaus etninio nacionalizmo. Dėl šių priežasčių europinio identiteto teoretikai ir politikai atmeta etniškumą kaip *spiritus movens*.

Nacionalinės valstybės kaip administracinio vieneto egzistavimo prielaida taip pat neparemia „europinio jausmo“. Valstybinė ES struktūra yra itin sudėtinga ir nesudaro suverenaus administracinio junginio kaip kad nacionalinės valstybės atveju. Priešingai, politiškai ES vis dar yra atskirų nacionalinių valstybių asociacija, ir kiekviena iš jų yra linkusi ginti savo individualius interesus neretai naudodamasi „bendro Europos intereso“ skėčiu. ES valdymo struktūra atspindi politinę realybę, kuri vis dar yra tarptautinė, bet ne virštautinė. Todėl galime teigti, kad Europos jausmas turėtų remtis skirtingais principais negu nacionalinis jausmas.

Dauguma europinio identiteto teoretikų ir politikų pabrėžia potencialią politinę viršnacionalinės identifikacijos bazę. Istoriškai būtų sunku aptikti „latentinį“ europinį identitetą, kuris remtųsi bendra teritorija, kultūra, etniškumu, kalba ir valstybine

struktūra. Todėl europinis identitetas negali būti konstruojamas iš “tradicinių” nacionalinio identiteto dalių. Tačiau tai nereiškia, kad europinis identitetas turėtų eliminuoti šiuos komponentus. Čia mes galime paklausti: ar europinis identitetas turėtų būti “bendras identitetas”, ar “bendra daugialypės identifikacijos dalis”? Atsižvelgiant į tai, kas buvo pasakyta anksčiau, europinis identitetas negali egzistuoti kaip išskirtinis identitetas. Ši teiginį patvirtina ir Eurobarometro viešosios nuomonės apklausos, 1992 metais inicijuotos Europos Komisijos.

Eurobarometro (2000) rezultatai patvirtina Salazaro teiginį, kad su tauta sietini identitetai formuojami koncentriniais ratais ir papildo vienas kitą. Apklausa parodo, kad devyniose iš penkiolikos ES šalių dauguma respondentų, paklaustų, kuo jie save laiko artimoje ateityje, teigia, kad jie jaučiasi europiečiais, nors ta pati dauguma neapibrėžia savęs kaip *vien tik* europiečių. Tad iškyla klausimas, koks yra jausmo būti europiečiu turinys.

Eurobarometras pasitelkia dvi strategijas šiam atsakymui gauti. Pirmiausia respondentai prašomi pasirinkti makro-identitetą, su kuriuo jie būtų linkę tapatintis artimiausioje ateityje (vien tik tautybė, tautybė ir europinis identitetas, europinis identitetas ir tautybė, vien tik europinis identitetas). Kitas kelias buvo taikytas jaunimui, prašant nusakyti jų *asmeninę* “Europos” svarbą. 1997-ųjų metų apklausa leidžia teigti, kad respondentai yra labiausiai linkę nusakyti “Europą” politiniais ir ekonominiais terminais, kadangi jų atsakymai buvo siejami pirmiausiai su judėjimo laisve (35 %), geresne ateitimi ir ekonominės situacijos pagerėjimu (34 %), po ko sekė taikos ir pilietinių teisių garantija. Kaip negatyvi “Europos” reikšmė buvo minima biurokratijos sistema (12 %), utopinė integracijos idėja (12 %) ir kultūrinės įvairovės praradimo rizika (8 %) (Eurobarometer 1997). Remiantis šiais atsakymais, galima teigti, kad europinis identitetas yra vertinamas teigiamai dėl pragmatinės reikšmės, tuo tarpu kaip kultūrinė idėja jis kelia įtarimą ir neigiamą reakciją.

Šiuo atveju visuomenės etnis

homogeniškumas vaidina esminį vaidmenį. Kaip pažymi Eurobarometro tyrėjai, žmonės yra linkę jaustis *vien tik* europiečiais tose šalyse, kuriose kitų ES šalių piliečiai sudaro didelį procentą (pavyzdžiui, Liuksemburgas). Tačiau netgi Liuksemburge tik 10 procentų respondentų save apibrėžia *išskirtinai* kaip europiečius. Kita vertus, gana didelis skaičius žmonių jaučiasi *kažkiek* europiečiais. Čia pirmauja Italija (74 %), kurią seka Ispanija (71 %), Prancūzija (69 %) ir Liuksemburgas (68 %) (Eurobarometer 2000). Greta to, respondentai nėra linkę tapatintis *vien tik* su tautybe, nors apžvalga parodo, kad tautinė identifikacija vyrauja Didžiojoje Britanijoje (64 %) ir Švedijoje (60 %) (Eurobarometer 2000).

Salazaras teigia, kad skirtingi identitetai visada suvokiami hierarchiškai, aukščiausiam laiptelyje įvardijant individo priklausomybę žmonijai ir žemiausiai vertinant pačią individualią tapatybę (Salazar 1998). Tačiau Eurobarometro apklausa nepatvirtina šios idealizuotos hipotezės. Remiantis apklausa galima teigti, kad tendencija tapatintis su platesniu ar siauresniu identiteto “ratu” labiau priklauso nuo paties individo savybių negu nuo identifikacijos “turinio”. Šiuo atveju reikia paminėti ypatingą amžiaus ir išsilavinimo svarbą. Eurobarometro demografinė analizė parodo, kad vadybininkai ir žmonės, studijavę iki dvidešimties metų ir ilgiau, yra labiausiai linkę jaustis “kažkiek europiečiais” (abi grupės sudaro 75 %). Pensinio amžiaus respondentai (54 %) ir tie respondentai, kurie baigė mokyklą penkiolikos metų (53 %), yra labiausiai linkę tapatintis su tautybe (Eurobarometer 2000).

Pasak Salazaro, kuo platesnė referencijos grupė, tuo teigiamiau vertinamas identitetas, kadangi tai užtikrina psichologiškai būtinos transcendencijos galimybę. Kita vertus, jis pažymi, kad kuo mažesnis identifikacijos junginys, tuo didesnis homogeniškumas ir tuo stipresni tarpgrupiniai kontrastai (Salazar 1998). Todėl Salazaras padaro išvadą, kad turėtų būti siekiama transcendencijos ir identiteto vientisumo pusiausvyros. Šis teiginys ypač galioja svarstant europinį identitetą. Dauguma teoretikų sutinka, kad nors Europos

idėja užtikrina tobulą istorinės ir kultūrinės “transcendencijos” modelį, tačiau jam trūksta “vientisumo” arba materialaus referento, adekvačių praktikos formų. Eurobarometro požiūrių analizė parodo, kad 76 proc. respondentų, kurie pozityviai traktuoja savo šalies narystę ES, jaučiasi *kažkiek* europiečiais. Priešingoje skalės dalyje – 69 procentai žmonių, negatyviai traktuojančių savo šalies narystę ES ir pirmiausiai besitapatinančių su savo tautybe (Eurobarometer 2000).

Tai rodo, kad žmonės yra linkę pasirinkti europinį identitetą tik tuo atveju, jeigu jis sutampa su jų interesais, kurie dažniau yra glaudžiai susiję su tauta kaip referencijos grupe. Tautinės identifikacijos dominavimas buvo ypač aiškiai išreikštas 1995 metų apklausoje, kuri atskleidė, kad 40 % respondentų pasirinko atsakymą “vien tik tautybė”, 46 % “tautybė ir europinis identitetas”, ir tik 5 % jautėsi “vien tik europiečiais”. Identifikacijų vertinimo apklausa parodė, kad pirmauja jausmai savai šaliai kaip pirminis identiteto šaltinis (61 %), taigi tai netgi aukštesnis procentas negu 40 proc., apibrėžusių save kaip “vien tik tautybė”. Tapatinimasis su regionu dominuoja kaip antrasis pasirinkimas ir trečioje vietoje atsiduria europinė tapatybė (Eurobarometer 1996).

Apibendrinant galima pasakyti, kad Eurobarometro apklausos pateikia gana statišką europinės identifikacijos paveikslą. Kita vertus, 2000-ųjų metų apklausoje pastebimi gana reikšmingi pokyčiai, labiausiai tautinės identifikacijos kreivėje. Pavyzdžiui, Prancūzijoje ir Danijoje žmonių, besitapatinančių vien tik su tautybe, proporcija nukrito atitinkamai 12 ir 10 procentų. Tačiau žmonių, besitapatinančių vien tik su europiniu identitetu, proporcija beveik nepakito, išskyrus Liuksemburgą (- 10) (Eurobarometer 2000).

Europinio identiteto samprata

Šiame skirsnyje bus analizuojama europinio identiteto, kaip politinės sąvokos, problema. Europinis identitetas kaip politinis tikslas glūdėjo nuo pat ankstyvo pokarinio Jeano Monnet, Valterio Hallsteino ir kitų politikų

idėjinių laikų. Tačiau europinis identitetas, kaip politinė programa, pirmą kartą formaliai suformuluotas tik 1973 m., vyriausybių viršūnių susitikime, neilgai trukus po Didžiosios Britanijos prisijungimo. Sąjunga buvo pavaizduota kaip atvira kitoms Europos šalims, su bendra rinka, bendromis institucijomis ir bendromis socialinėmis programomis trečiųjų šalių atžvilgiu. Šios centrinės Sąjungos temos buvo išsaugotos Vieningos Europos Akte (1986), Maastrichto (1992) ir Amsterdamo (1997) sutartyse (Leach 2000). Europinis identitetas įžengė į diskusijų lauką Kopenhagos susitikime (1973), kurio metu buvo priimta europinio identiteto *Deklaracija*, apibrėžusi europinį identitetą (EI) kaip glaudžiai susijusį su dinamišku Bendrijos pobūdžiu. Deklaracijoje - kaip EI esminiai elementai – įvardijama: “turtinga nacionalinių kultūrų įvairovė”, “vienodi požiūriai į gyvenimą, pagrįsti apsisprendimu kurti visuomenę, kuri orientuojasi į individo reikmes”, atstovaujamosios demokratijos principai, įstatymo valdžia, “socialinis teisingumas, kuris yra galutinis ekonominio progreso tikslas”, ir pagarba žmogaus teisėms. Toliau institucijos įvardijamos kaip esminė EI dalis, ir tai yra “bendra rinka, bendros socialinės ir politinės programos ir kooperacijos mechanizmas.”⁴

Deklaracija išskiria “bendrą Europos civilizaciją”, kuri rėmina kultūrų įvairovę. “Bendroji civilizacija” deklaracijoje suprantama kaip bendros vertybės ir bendri liberalūs principai. Deklaracijoje padėti pagrindai tolesnėms įvairovės programoms, kadangi “(...) specifinių bendrų interesų išsąmoninimas (...) suteikia europiniam identitetui jo originalumą ir dinamizmą”.⁵

Deklaracija pabrėžia “Suvienytos Europos” pobūdį, atvirą kitoms Europos tautoms, “kurios pripažįsta tuos pačius idealus ir tikslus”. Deklaracijoje suformuluotas “natūralistinis” požiūris į identitetą kaip ekonominės ir politinės kaitos pasekmės, vystymąsi. Dokumentas teigia, kad “europinis identitetas iškilis kaip vieningos Europos dinamiško konstravimo funkcija”.⁶ Taigi jau 1973 m. EI samprata buvo formuluojama tik

instrumentiniais, strateginiais terminais. Deklaraciją pasirašiusios šalys pasiūlė pertvarkyti jų EI apibrėžimą pagal santykį su kitomis šalimis, kadangi tai stiprintų jų pačių vientisumą ir prisidėtų prie visiškai europinės užsienio politikos formavimo. Tokiu būdu jau pačiose EI programos ištakose europinis identitetas buvo suprantamas kaip viena iš “Savos” ir “Kitos” grupių (*in-group vs. out-group*) formavimo strategijų. Akivaizdu, kad EI buvo suprastas kartu kaip politinės ir ekonominės integracijos efektas ir kaip tam tikras retorinis instrumentas, naudotinas tolesniam, politiniam Europos suvienijimui.

Galime apibendrinti, kad jau nuo pat pradžių EI samprata nebuvo kultūriškai orientuota. Iš tiesų, ankstyvojoje fazėje ši samprata galėtų būti interpretuojama kaip mėginimas išsaugoti nacionalinius identitetus, tačiau, greta to, ir kaip mėginimas integruoti juos remiantis tam tikru bendru pagrindu, kuris, beje, būtų ne vien ekonominis. Šis pagrindas buvo apibrėžtas kaip politinis reiškinys - bendra pilietybė. Taigi EI buvo įvardintas kaip geopolitinio identiteto tipas, nesiremiantis į bendrą kultūrą ar etninę kilmę. Tai jo esminis skirtumas nuo nacionalinio identiteto.

Europinio identiteto institucionalizacija

Ir individualūs, ir grupiniai identitetai gali normaliai funkcionuoti tik atitinkamoje aplinkoje, kuri kartu juos palaiko ir kvestionuoja. Remiantis neoinstitucionalizmo teorija, ši aplinka yra struktūruojama pagal tam tikras visuomenės žaidimo taisykles arba tam tikrus sukonstruotus apribojimus, formuojančius individų sąveiką (North 1999). Tokiu būdu europinis identitetas egzistuoja skirtingų institucionalizuotų žaidimo taisyklių kontekste ir kartu pats gali būti suprantamas kaip tam tikra institucija arba taisyklių pluoštas.

EI institucionalizacija tiesiogiai atspindėjo teorines identifikacijos projekto prielaidas. Kaip kad buvo įrodyta ankstesniame skirsnyje, bendros Europos jausmas vargiai galėtų remtis teritoriniu, kultūriniu ar tradiciniu politiniu

pagrindu. Tai darė įtaką EI kaip esmiškai politinio “Europos piliečio” identiteto propagavimui. Šis aspektas taip pat gerai pasitarnavo didėjančio politinio vientisumo įteisinimui, kuris vadovavosi ekonomine Europos Bendrijų integracija ir buvo įgyvendintas sukūrus Europos Sąjungą.

Tačiau EI kaip politinis identitetas yra labai komplikuota tema, ypač demokratinio dalyvavimo aspektu. Būtent šiuo atveju rimtai iškyla atitinkančių institucijų klausimas. Neofunkcionalistai teigia, kad europinė identifikacija automatiškai susiformuos kaip neišvengiama institucinės ir ekonominės kaitos pasekmė. Pasak jų, viršnacionalinė Europinė sąmonė sugebės įveikti tautiškumo raiščius ir pirmiausiai pasireikš tarp ES institucijose dirbančių biurokratų (Shore ir Black 1994).

Tokiu atveju tik individai, galintys tiesiogiai dalyvauti ES institucijose, sugebėtų tapatintis su “europiečiais”. Tuo tarpu likusieji toliau tapatintųsi su nacionalinėmis institucijomis, kadangi jos labiau tiesiogiai prieinamos ir apie jas turima daugiau informacijos. Iš principo ši situacija yra pripažinta ir įtvirtinta teisinės ES sistemos. Maastrichto sutartis, įtvirtinusi daugialypę pilietybę, skelbia: “Sąjungos pilietybė priklauso nuo vienos iš šalies *narės* pilietybės turėjimo. Kitaip tariant, kiekvienas šalies *narės* pilietis yra laikomas Sąjungos piliečiu”. Taip pat: “žinoma, Sąjungos pilietybės sąvokos įvedimas neketina pašalinti nacionalinės pilietybės: tai jos papildinys. Tai eiliniam piliečiui suteikia gilesnį ir labiau apčiuopiamą priklausomybės Sąjungai jausmą”.⁷

Kaip pagrindinės EI kliūtys įvardijama informacijos apie ES institucijas trūkumas ir silpnas dalyvavimo sprendimų priėmimo procese jausmas. Šios demokratinio dalyvavimo problemos buvo iškeltos 1984 m. Europos Tarybos (ET) Fontainbleau susitikime, kur buvo sukurtas *ad hoc* komitetas, vadovaujamas Pietro Adonnino, problemoms, susijusioms su “tautos Europa”, spręsti. Adonnino komitetas parengė dvi ataskaitas, kuriose išdėstė pasiūlymus dėl pilietybės teisių, kultūros, jaunimo mainų, sveikatos, socialinės apsaugos,

laisvo judėjimo, miestų bendradarbiavimo ir Europos Tarybos simbolikos programų. Galiausiai buvo pritaikyti kai kurie pasiūlyti *Bendrijos* simboliai – Europos pasas, Europos vėliava ir himnas (Panbianco 1996).

Nuo Adonnino komiteto kultūros programos atvirai įžengė į politiką kaip instrumentas, skirtas stiprinti ir nacionaliniam, ir europiniam identitetui. Daugelis teoretikų – viršnacionalinės Europos šalininkų – kaltina ET ir kitus EI programos iniciatorius akivaizdžiu tradicinių nacionalizmo priemonių naudojimu.

Nacionalinio identiteto modelio pritaikymas EI analizei atskleidė, kad abu identiteto tipai susiduria su panašiomis problemomis, susijusiomis su kultūriniais ir politiniais aspektais. Kaip bebūtų, esminiai nacionalinio identiteto bruožai (bendra kultūra, istorinis vientisumas ir pan.) vargiai galėtų būti pritaikomi EI. Kol kas EI – tai atviras projektas, kurio bruožai vis dar konstruojami nuo pat EI Deklaracijos (1973) ir pranešimo “Tautos Europa” (1984) laikų. Pažymėtina, kad nors EI ideologija konstruojama remiantis neutralizuotu politiniu ir ekonominiu pagrindu, tačiau ji neretai pasitelkia nacionalizmui būdingą retoriką.

Tarpukario Lietuva: pirmieji svarstymai apie Lietuvišką nacionalinį identitetą

Kad pradėtume tirti europietiško problema diskusijose apie lietuviškąjį nacionalinį identitetą, turime atsižvelgti į XX a. pradžią, kai nepriklausomos Lietuvos valstybės sukūrimas stimuliuojo diskusijas apie tautą, jos pobūdį ir likimą tarptautinėje bendrijoje. Kaip teigia filosofas Alvydas Jokubaitis, kultūra įgavo ypatingą politinę reikšmę Lietuvos modernizacijos XX a. pradžioje laikotarpiu. Pasak Jokubaičio, noras modernizuoti šalį formavosi kartu su pasipriešinimu modernybei kaip ištisai Vakarietiškos kultūros paradigmam. Ši įtampa gerai atspindėta lietuviškoje kultūros filosofijoje, plėtotoje Antano Maceinos ir Stasio Šalkauskio. Šie mąstytojai palaikė ekonominę ir politinę Lietuvos modernizaciją, tačiau siekė

atrasti ypatingą moralės modelį, kuris pranoktų modernybę (Jokubaitis 1997). Jų idėjos iliustruoja konfliktą tarp siekio apibrėžti unikalų nacionalinį identitetą ir inkorporuoti “unikalumą” į platesnį tarptautinį kontekstą. Tuo metu palyginti nesena istorinė praeitis liudijo kultūrinį lietuvių apsisprendimą XIX a. pabaigoje, ir sviri vokiškos pankultūrinės filosofijos įtaka įgalino “kultūros” idėją užimti centrinę vietą teorijose apie visuomenę ir valstybę.

Tuo tarpu politinėje integracijoje esminį vaidmenį pradėjo vaidinti “kultūra”, tapatinama su nacionaline kalba ir etnine folkloro kultūra. Ši konservatyvi tendencija pabrėžė nacionalinę kultūrą kaip pagrindinį variklį ankstesnėje kovoje dėl nepriklausomybės ir kaip pakankamą pagrindą nacionalinei identifikacijai. Kita vertus, kaip teigia politologas Raimundas Lopata, pilietinis (*civic*) “lietuviškumo” apibrėžimas buvo itin komplikotas jau pačioje valstybingumo aušroje. Pasak Lopatos, pirmieji politinės nacijos apibrėžimai iš esmės rėmėsi atmetimu:

Pirmasis tikslas, įkurti nepriklausomą valstybę, reiškė atsikratyti svetimųjų valdžios. Tačiau tai buvo sudėtingas klausimas: kas esame mes, ir kas yra tie svetimieji? Kas yra Lietuva? Tada buvo įvesta nacijos kaip vienintelio suvereno, subjekto, kuris kuria ir valdo valstybę, tačiau nepriklauso visiems valstybės piliečiams, sąvoka. Tik nacija-*nationis*, socialinis junginys, nesutampantis su teritorine populiacija, bet sudarantis etninę daugumą, gali mėgautis taisyklėmis ir spręsti mažumų likimą (Lopata 1996).

Ir apskritai būtų sunku kalbėti apie pilietinius tautos apibrėžimus pirmojoje amžiaus pusėje, kadangi liberalus mąstymas buvo gana svetimas Lietuvos politinei ir filosofinei tradicijai (Trumpa 1959). Kaip išimtis dažnai minimas intelektualų judėjimas “Aušra”, veikęs XIX a. pabaigoje. Aušrininkai propagavo ganėtinai liberalią, pilietinę tautiškumo sampratą. Pasak jų, lietuvis yra tas, “kuris nors kartą yra įkvėpęs Lietuvos oro”. Tačiau ši “liberali kregždutė” nebuvo pavasario pranašas.

Palyginimui verta pažvelgti į Vytauto Alanto

plėtotas idėjas apie tautą, tautinę kultūrą ir jų vietą tarptautiniame kontekste. Alantas, „Lietuvos Aido“ redaktorius ir nacionalistų partijos ideologas, kultūrinę ekspansiją pavojingumu prilygino politinei. Jo formulė: „nacionalinis egoizmas, grįstas nacionaliniu solidarumu, yra tautinio išlikimo pagrindas“. Jis atmetė tarptautinę kooperaciją, kadangi „tarptautinė kooperacija nesugebės padidinti kultūrinių ir socialinių tautos sugebėjimų, jeigu pati tauta nesugebės jų pakelti“ (Alantas 1940a). Tai pirmoji sąlyga sukurti stiprią tautą, besiremiančią atmetimu:

Kodėl mes norime pirmiausia išugdyti gerus žmones, ir tik paskui gerus lietuvius? Tuo tarpu kada Valstybės interesas reikalauja priešingo, t.y. ugdyti bekompromisinius ir nesuvaržytus nacionalistus. Jeigu mes norime sukurti nepalaužiamą Lietuvos tautą, mes neabejotinai turime pasukti lietuviško atsiribojimo keliu, t.y. be jokių skrupulų nasisukti nuo plačių humanistinių ir tarptautinių kelių ir pasukti ratus į grynai lietuvišką kelią (Alantas 1940a).

Beieškodamas „lietuviškų kelių“ Alantas propagavo uždarą tautinės kultūros modelį. Jis kritikavo Stasio Šalkauskio kultūrinės sintezės idėjas ir nuogaštavo, kad „nors lietuviškos kultūros kaip tokios reikšmingumas išaugo, tačiau politinė jos reikšmė sumažėjo“ (Alantas 1940b). Tuo tarpu Šalkauskis teigė, kad:

Aukščiausias tautos pašaukimas yra dviejų pasaulių sintezės realizacija jos pačios kultūroje, tai yra idealas, vertas nepaprastų pastangų ir nepaprastų aukų. Sąmoningas šio idealo įgyvendinimas Lietuvos tautai turėtų užtikrinti tikrą savos vertės jausmą ir kartu parodyti pasauliui jos ypatingą veidą ir tokiu būdu jį įtikinti savo tautinių teisių nepažeidžiamumu (Šalkauskis 1938).

Tokiu būdu Šalkauskis kultūros funkciją išvelgė ne kaip autentiško individo gyvenimo užduotį, bet kaip formalų didesnių tautų balansą. Šis apribojimas, jo nuomone, buvo būtinas, kadangi „mažos tautos yra mažiau gebančios nepriklausomai kurti.“⁸ Alantas aštriai reagavo į šį eklektinį tautos projektą. Pirmiausiai jis priešinosi pankultūriniam Šalkauskio požiūriui. Alantas aiškino istorinius

Lietuvos pralaimėjimus remdamasis ne kultūriniais veiksniais, bet politikų veiksmais ir politinės ideologijos kaita: „Lietuvos valstybė žlugo ne dėl per didelės Rytų įtakos, bet dėl savo politikų, kurie pametė nacionalistinės politikos kelią ir pradėjo vystyti Lenkijos liniją“ (Alantas 1940b).

Tuo metu liberalesnė mintis buvo itin reta ar net neegzistuojanti. Užtenka prisiminti vieno įtakingiausių to meto filosofo Antano Maceinos totalitaristinę valstybės viziją: „Pirmasis tautinės valstybės bruožas yra jos totalus charakteris ... naujoji valstybė remiasi ne piliečiu, bet tautiečiu. Valstybė, būdama tautos objektyvacija, negali vienodai traktuoti tautiečių ir kitų tautų piliečių, ar taip vadinamų tautinių mažumų“ (Maceina 1939).

Netgi provokarietiškos pakraipos intelektualai tik paremia šį teiginį. Pavyzdžiui, Juozas Keliuotis, kurio redaguojamas *Naujojo židinio* žurnalas buvo netgi kritikuojamas valstybinės cenzūros už „kenksmingą vakarietiškos kultūros skleidimą,“ šitaip išreiškia savo „liberalizmą“: „Valdovo principas žmogui yra natūralus ... visas kosmoso gyvenimas yra hierarchiškas Visas socialus, tautinis ir politinis gyvenimas yra hierarchiškas, tiek, kiek jis siejasi su kosmosu... Liberalizmas naikindamas kosminę hierarchiją, naikina ir organišką visuomenės prigimtį ... kultūra, asmenybė, tvarka ... tik šiukšlių krūva nėra hierarchiška“.

Tvarkos poreikis, kultūrinės ir politinės invazijos baimė buvo stipriausi jausmai, daugiau ar mažiau valdę tarpukario Lietuvos politikų mintį ir veiksma. Kol Alantas, valdančios partijos gynėjas, šaukėsi uždaro tautinio egoizmo, Šalkauskis plėtojo utopinę „tuščiavidurės“ Lietuvos viziją, kuri sintezuotų supančių civilizacijų kultūras ir tokiu būdu išgyventų bei prisidėtų prie pasaulinio progreso. Tuo metu Maceina šaukėsi naujojo dvasingumo, kuris būtų pasiekiamas tik totalitarinėje valstybėje, ir apgailestavo, kad Lietuva vis dar neturi Kultūros Rūmų, nacionalinės organizacijos, kuri apimtų muziejaus, švietimo ir tautinės sąmonės puoselėjimo funkcijas. Kaip kartą ironiškai pasakė Jokubaitis, tai buvo

beveik svarbiausia Lietuvos intelektualų problema Ribentropo-Molotovo pakto pasirašymo išvakarėse.

Tradicinių tautinio identiteto sąvokų kritika: liberalieji Lietuvos intelektualai

Nelengva būti tuo pačiu metu ir žmogumi, ir lietuviu, būti ištikimu sau, savo tautai ir žmonijai

Algirdas Julius Greimas (1956)

Primordialistinių lietuviško identiteto sampratų kritika prasidėjo jau po Antrojo pasaulinio karo. Emigrantai intelektualai įvairiais būdais apmąstė lietuviškumą. Prarastos tėviškės sentimentai dažniausiai buvo perteikti romantinėse istorinėse studijose, pavyzdžiui Jan Stuck (Stuck 1966), kurios sutelkdavo dėmesį į LDK istoriją, interpretuodami šį periodą kaip Lietuvos aukso amžių ir jame įžiūrėdami netgi pirmąją nacionalinės sąmonės raišką. Vėl buvo ypač akcentuota kultūrinės rezistencijos reikšmė, derinama su konkrečiais politiniais veiksmais, kaip, pvz., Baltijos tautų laisvės byla (Kriščiūnas 2000).

Nors ir daugelis emigravusių intelektualų jautėsi lyg paskutinis lietuviško identiteto bastionas ir nusakė ekstremalius puristinius požiūrius, kaip tik emigracijoje pirmą kartą buvo suformuota aštri nacionalistinės ideologijos ir uždaro nacionalinio identiteto kritika. Semiotikas Algirdas Julius Greimas, sociologas Vytautas Kavolis ir politologas Algirdas Štomas plėtojo liberalią lietuviškumo teoriją. Dėl vietos stokos detaliau pažvelgsime tik į Greimo idėjas apie tautiškumą, kurios neblogoi reprezentuoja liberalių emigracijos intelektualų poziciją, tačiau, deja, nėra susilaukusios adekvataus šiandienos tyrinėtojų dėmesio.

Pirmiausia Greimas puola ideologizuotą istoriją (“karžygių, barškinančių kardais į Maskvos vartus”) ir jos pagrindu sukurtus nacionalistinius mitus. Jis skatino istorijos demistifikaciją, kadangi tai jo nuomone būtų geriausias “tautos brandumo” įrodymas (Greimas 1954). Taip pat Greimas išskyrė

lietuvišką identitetą ir priklausomybę tam tikrai politinei sistemai. Jis teigė, kad netgi komunistas lietuvis yra “tikras lietuvis, jeigu jis rūpinasi visuomenės gerove”. Tai buvo reikšmingas žingsnis kultūros depolitizacijos ir liberalesnio požiūrio į kultūrą ir politiką link.

Primordialistinės tautinio identiteto sampratos kritikai pabrėždavo pozityvią europinės Lietuvos istorijos dimensijos reikšmę. Tokiu būdu buvo mėginta, viena vertus, ištirpinti izoliuotos, užsienio jėgų išnaudotos Lietuvos sampratą. Kita vertus, Lietuvos kaip lygiavertės Europos istorijos dalyvės vaizdavimas stiprino tautinę savigarbą. Netgi Greimas negalėjo atsisipirti istorinių faktų, keliančių lietuvišką savigarbą, pabrėžimui. Pvz., savo straipsnyje kritikuodamas “verkšlenančios Lietuvos” mitą, jis pabrėžė, kad XVI a. LDK prisijungė prie ekonominės Vakarų Europos sistemos kaip pagrindinė grūdų tiekėja, nors tuo pačiu metu Lietuva įžengė į “nacionalinio dekadanso” erą pamažu prarasdama savo suverenitetą. Šitaip Greimas išskyrė “vieną istoriją lietuviui/lietuviui, ir kitą – lietuviui/europiečiui” (Greimas 1954).

Greimas kritikavo požiūrį, pagal kurį istorinė Lietuva gali būti prisimenama tik kaip “kultūrinė šventovė”. Vaizduodamas Lietuvos praeitį kaip daugiaprasmę sistemą, naudingą ne tik nacionalinio unikalumo ir/ar viktimizacijos pabrėžimui, jis teigė, kad būtų pavojinga stengtis pasivyti Europą vien tik kultūrinėje sferoje. Pasak Greimo, Lietuvos integracija į Europą turėtų labiau remtis ekonomika, idant būtų išvengtas “vargano giminaičio” statusas (Greimas 1954). Kitame straipsnyje jis teigia dar atviriau: “sunkiausios grandinės žmogaus laisvei yra ekonominė dehumanizacija (...). Bet Vakarų demokratija yra tik gėlė, žydinti ekonominio protekcionizmo dėka”. Ir toliau: “Galvoti apie Lietuvos išlaisvinimą vien tik kaip apie konstitucinių teisių atkūrimą reiškia statyti stogą nepastačius pamatų. Galvoti apie Lietuvą lietuvišku būdu reiškia įrašyti ją į geografinį Europos kontekstą, į istorinį pasaulinės ekonomikos vystymąsi. Ekonomiką seks politinės laisvės ir kultūros klestėjimas” (Greimas 1956).

Pažymėtina, kad Greimas “nacionalizmo” sąvokai teikė itin negatyvią prasmę, apibrėždamas panašiai kaip Johnas Keane’as. Ir Greimas, ir Keane’as traktavo “naciją” kaip konstitutyvų, visuomenę formuojantį faktorių, tuo tarpu “nacionalizmą” nusakė kaip “vagystę”, “nacionalinių vertybių, priklausančių visai nacionalinei bendruomenei, iškreiptu pritaikymu politiniams tikslams” (Greimas 1953-1955). Keane’as nacionalizmą vadina “maitėda”: “Jis minta išankstiniu tautiškumo jausmu tam tikroje teritorijoje, transformuodamas bendrą identitetą į keistą ankstesnio paties (*self*) parodiją. Nacionalizmas yra patologinė nacionalinio identiteto forma, linkusi sunaikinti jo heterogeniškumą suspaudžiant naciją į naciją” (Keane 1995).

Greimas propagavo pragmatinį požiūrį į tautą ir kultūrą: abu jam yra geri tol, kol tarnauja individo tikslams. Jis pabrėžė, kad “Europa yra neišvengiama simbolinių koordinacinių sistema, padedanti lokalizuoti tautinę sąmonę”, tačiau lokalizacijos neapribojo vien tik kultūriniais ženklais. Šiandien jis tikriausiai priklausytų funkcionalistinės Europos integracijos teorijos stovyklai. Tačiau Greimo pragmatinės idėjos nesukaupė didžiausio simbolinio kapitalo devintojo dešimtmečio pabaigoje. Priešingai, kartu su tautiniu atgimimu atgijo teoriniai nacionalizmo pateisinimai, paprastai besiremiantys Anthony Smitho “nekalta” kultūrine tautos samprata ir dažnai primenantys tarpukario mąstytojų idėjas.

Paskutiniai debatai apie lietuvišką identitetą. 1989 – 2000

Susitikimas balansuoja klaidžiojimą. Dviejų kitybių sankryža, jis sveikina svetimą šalį jo neišbandydamas, parodo svetingumą neįpareigodamas svečio. Abipusio pripažinimo, susitikimo sėkmė remiasi jo laikinumu, ir būtų sudraskomas konfliktų - jeigu pratęsta.

Julia Kristeva (1991)

Nuo 1989-ųjų tautinio atgimimo buvo pabrėžtas kultūrinis lietuviško identiteto

aspektas ir greta buvo propaguojamos vakarietiškos liberalios vertybės. Pastaroji tendencija buvo itin reikšminga formuojant skirtį tarp lietuvių ir sovietinių rusų. Lietuvių politikai vaizdavo tautą kaip apiplėštą, netekusią jos “tradicinių” demokratinių vertybių, tokių kaip tolerancija ir pilietinė atsakomybė. Demokratinė sistema, kultūrinės ir religinės įvairovės tolerancija, kooperacijos dvasia buvo pateikiami viešajai sąmonei kaip *nacionalinės* rezistencijos sovietinei tvarkai kategorijos. Taigi šiuo atveju ėjimas į Vakarų Europą tam tikra prasme buvo lygiavertis grįžimui prie “nacionalinių šaknų”.

Ši provakarietiška tendencija pasireiškė kartu su pronacionalistine ideologija, siekusia perrašyti istoriją ir purifikuoti tautinę kalbą. Cituojant Justiną Marcinkevičių, “gyvenimas būtų neįmanomas be žvaigždėto kultūros šydo, dengiančio kreivas istorijos kojas” (Marcinkevičius 1991). Intelektualų siekis buvo ne tik atstatyti tradicines kultūrinės vertybes, bet taip pat įvesti demokratiją ir vėlyvojo kapitalizmo vertybinę sistemą. Būtent pastaroji tapo aštrios kritikos objektu. Romualdas Ozolas mėgino teorizuoti “naująjį nacionalizmą”, kuris pašalintų iš kultūros bet kokias “anti-kultūros, mirties fetišizacijos ir estetizacijos, ir pasyvumo” manifestacijas (Ozolas 1991). Tautos architektai negalėjo pakęsti jokių *fin-de-siecle* sutemų tautos aušroje... Pvz., filosofas Krescencijus Stoškus, Sąjūdžio narys ir vienas iš pirmojo valstybinės kultūros politikos nuostatų projekto autorių, propagavo antivakarietišką nacionalistinę poziciją:

Kuo daugiau atvirumo propaguojama, tuo daugiau iššaukiama baimės. Vulgarios, primityvios Vakarietiškos kontra-kultūros įsiveržimas dar labiau stiprina baimę ir nepasitikėjimą. (...) tai yra ne kito, bet užsienio imperializmo, jo atvirų ir slaptų pastangų pasinaudoti atvirumu, silpnumu ir skurdumu, baimė (Stoškus 1998).

Negana to, Stoškus, panašiai kaip Alantas, propaguoja tautinį uždaramą, romantišką “samanotos bakūžės” ideologiją. Jo nuomone, tarptautinė kultūrinė kooperacija nėra tokia

naudinga. Priešingai, ji vargu ar gali padėti individui gyventi autentišką gyvenimą, kadangi “tik vidiniam žvilgsniui tėviškė, daiktai, įvykiai, ženklai, veiksmai ir įpročiai turi ypatingai vertingą prasmę – sakralinę, estetinę, etinę, politinę ir panašiai” (Stoškus 1998).

Mąstytojai, atstovaujantys liberalesniam požiūriui, paprastai kritikuoja tarpukario periodo autoritarinę politinę sistemą, uždara visuomenę ir provincialų kultūrinį gyvenimą. Jie kritikuoja Maceiną, Šalkauskį ir Alantą taip karštai, kaip pronacionalistai juos remia ir remiasi.⁹ L. Donskis gina liberalų nacionalinį identitetą kaip opoziciją konservatyviam nacionaliniam identitetui ir kaltina pačią Lietuvos intelektualinio gyvenimo struktūrą ir tradiciją nesugebėjimu peržengti nacionalizmo “siauraprotiškumą” (Donskis 1999; Donskis 1997b). Tereškinas pateikia lietuvišką identitetą kaip vieną iš daugelio pasirinkimų skirtingų identifikacijų sraute, pateikto masinės komunikacijos priemonių (Tereškinas 1999), besiremiamas Bhikhu Parekh artima teorine perspektyva, pagal kurią bendruomenės jausmo ikūnijimas (įgyvenimas) yra vienodai svarbus tyrinėtojiui kaip ir kognityvinis diskursas (Parekh 2000). Gudavičius atsigręžia į Lietuvos istoriją ir ją perrašo kaip atvirą procesą, besivystantį skirtingomis kryptimis ir interpretuotiną skirtingais būdais (Gudavičius 1999). Tačiau tuo tarpu nacionalistinio mąstymo tipas, išreikštas tokių konservatyvių teoretikų kaip Stoškus, Ozolas, Grigas ir Beresnevičius, daugiau mažiau vyrauja politiniame diskurse ir neretai atitinka viešosios nuomonės reiškiamus principus.

Regioninis lietuviškojo identiteto aspektas: Baltijos regionas?

Tarpukario intelektualų mintis buvo arba visiškai atsiribojusi nuo socialinės ir politinės realybės (Šalkauskis, Maceina), arba tiesiogiai rėmė oficialią nacionalistų valdžią (Alantas). Abiem atvejais, lietuviškas identitetas buvo apibrėžiamas pradmeniniu būdu, kaip specifiniai bruožai, esmiškai išsiskiriantys šalies peizaže ir įrašyti tautiečių kraujyje. Visa

persmelkiantis tautiškas geriausiai perteikiamas kultūrinėje veikloje, kuri būtų glaudžiai susijusi su politika. Dėl itin nestabilios tarpukario geopolitinės padėties tarptautinė identiteto lokalizacija buvo itin komplikuota tema; todėl nenuostabu, kad būtent kultūrinis diskursas tapo ramiąja įlanka, kolektyvinės identifikacijos prieglobsčiu. Kita vertus, pastovios grėsmės jausmas darė įtaką itin gynybinės atmosferos formavimuisi ir akademinėje, ir politinėje sferose. Po Antrojo pasaulinio karo naujas jėgų balansas suformavo naujas regionines definicijas, kurios savo ruožtu pakito po 1989-ųjų.

Baltiškiosios identifikacijos problema tapo ypač energingai diskutuojama tautinio atgimimo pradžioje.¹⁰ Čia išskyla įdomi įtampa: viena vertus, baltiška identifikacija palaiko lietuvių kaip europiečių (tiksliau tariant, vakariečių) tapatybę; kita vertus, baltiška identifikacija kultūrine prasme – remiantis religine pagoniškąja tradicija - nubrėžia aiškiai skirtį tarp Lietuvos ir Vakarų Europos.

Baltijos regionas paprastai yra apibrėžiamas teritoriniais terminais, kurie yra svarbūs makroidentifikacijos orientyrai. Teritorinis klausimas yra vienas svarbiausių moderniosios valstybės apibrėžimo aspektų. Kaip sakė Guntramas Herbas, “politinė galia – ypač suverenios valstybės formoje – yra beveik visiškai apibrėžiama ir vykdoma teritoriškai. Tautinis identitetas panašiai priklauso nuo teritorijos, kadangi tik teritorija užtikrina apčiuopiamą nacijos egzistavimą ir jos istorines šaknis” (Herb 1999). Teritorija yra itin svarbi ir viršnacionalinės identifikacijos atveju, tačiau čia dar daugiau painiavos apibrėžiant jos ribas. Pavyzdžiui, ar Europa baigiasi ties siena su Rusija, ar ties Uralu, kaip kad skelbė Charles de Gaulle? Jau nekalbant apie tam tikrą pačios teritorijos sampratą, liudijamą itin mobilių, nomadinių identitetų egzistavimu. Teritorija gali pagelbėti artikuliuojant identifikacijos turinį, tačiau pati savaime ji negeneruoja jokios substancialios reikšmės. Čia Baltijos regionas tarnauja kaip itin geras pavyzdys.

Egzistuoja daugybė mėginimų apibrėžti

regioną. Regionai gali būti interpretuojami kaip geografiniai, strateginiai ar kultūriniai junginiai. Pavyzdžiui, Paulas Bindingas siūlo traktuoti regioną kaip “kultūrinę tautą”, apibrėžiama kova už bendros kalbos išlaikymą (Binding 1997). Akivaizdu, kad šis siauras apibrėžimas prilygina regiono sąvoką tautos sąvokai ir leidžia traktuoti regioninius identitetus paraleliai tautiniams identitetams. Kad ir kaip būtų, Christopherio Harvie teigimu, vienas iš pagrindinių ES regionų programos, pradėtos 1980-aisiais metais, tikslų buvo neutralizuoti nacionalinius identitetus (Harvie 1994).

Baltijos regionas apibrėžiamas kaip “valstybės ir jų dalys siekiančios Baltijos jūrą” (Baubinas 1997). Ši išplėstinė definicija apima devyniolika tautų, turinčių istorines teritorijas ir keturiolika valstybių teritorijų. Didelė Baltijos regiono kultūrinių ir politinių tradicijų įvairovė nesudaro substancialaus kolektyvinės identifikacijos pagrindo. Priešingai, pats regionas dažnai yra aiškinamas įtampoje tarp europietiško ir neeuropietiško. Nors šis regionas ir nepasizymi giliais civilizaciniais ir kultūriniais skirtumais, Baltijos jūros šalys lokalizuojamos rytų/vakarų ašyje. Šiam skirstymui daro įtaką daugelis ekonominių, politinių ir kultūrinių veiksnių, tarp kurių svarbiausi NATO ir ES plėtra, ekonominio išsivystymo lygis ir skirtumas tarp katalikiškų ir protestantiškų mentalitetų.

Siauresnė ir kasdienei sąmonei labiau įprasta Baltijos regiono samprata apima Estiją, Latviją ir Lietuvą – sovietmečiu suformuotą geopolitinį bloką. Geografiškai artima šalių pozicija, bendra okupacijos atmintis ir bendras atsiskyrimas nuo Sovietų Sąjungos suformavo “trijų Baltijos seserų” mitą, cituojant Egidijų Motieką (Motieka 1997). Šia prasme Baltijos regionas nėra savanoriškai sukonstruotas – XX a. pradžioje jį suformavo ekspansionistiniai Rusijos ir Vokietijos interesai. Dar stipresnis psichologinis trijų Baltijos šalių artimumas buvo suformuotas sovietmečiu, kai šalys įgavo “sovietinių vakarų” statusą ir funkcionavo kaip geopolitinė bazė. Motieka kritikuoja Baltijos regiono kaip trijų valstybių junginio sampratą, teigdamas, kad šis regionas egzistuoja tik kaip

“pasyvus kitų veiklių regionų veiklos objektas” (Motieka 1997). Kita vertus, dažnai kritikuojama, kad trys Baltijos šalys tarpusavyje bendradarbiauja tik vedamos strateginių tikslų įgyti pripažinimą ar pagalbą iš kitų šalių.

Tačiau ši pragmatinė “trijų seserų” demistifikacija tik dar labiau išryškina viešojo ir akademinio/politinio diskursų skirtumus, t.y. stiprios kolektyvinės identifikacijos su trijų Baltijos šalių regionu paradoksą. Viešosios nuomonės apklausos “Naujasis Baltijos Barometras” (1997) rezultatai atskleidė stiprų lietuvių tapatinimosi su trijų Baltijos šalių regionu jausmą. Į klausimą “kuris iš šių terminų geriausiai nusako tai, kaip Jūs paprastai galvojate apie save?”, 57 % respondentų atsakė, kad identifikuoja save su baltais (tą patį atsakymą pasirinko 64 % estų ir 57 % latvių). Tuo tarpu europinis identitetas buvo paminėtas tik 1 % respondentų. Atsakymai į panašų klausimą - “ar Jūs kartais galvojate apie save kaip apie kokios nors kitos grupės narį?” - pademonstravo panašius rezultatus: 44 % atsakiusiųjų pasirinko “miesto/vietovės” identitetą, 22 % pasirinko regioninę identifikaciją šalies viduje; baltiškasis identitetas buvo paminėtas 30 %, europinis identitetas vėl atsidūrė kombinuotų identitetų hierarchijos apačioje – tik 4 % respondentų jį pasirinko kaip pirmąją ar antrąją identifikaciją. Tuo tarpu netgi 85 % paminėjo baltiškąjį identitetą kaip pirmąjį arba antrąjį pakaitomis su miesto/vietovės identitetu (Naujasis Baltijos Barometras 1997).

Akivaizdu, kad “istorinės neteisybės” suformuota trijų šalių Baltijos regiono samprata yra itin veiksminga kolektyvinės identifikacijos požiūriu. Tai galėtų būti paaiškinama ne tik populiaria kolektyvine viktimizacija, bet ir psichologiniu poreikiu lokalizuoti lietuviškąjį identitetą tam tikrame “mažame, bet pakankamai dideliame, ir savame” regione, kuris greta to būtų lengvai identifikuojamas tarptautinėje scenoje.

Lietuviškasis ir europinis identitetai

Leonidas Donskis yra pasakęs, kad garsusis Šalkauskio sukurtas Lietuvos, kultūriškai balansuojančios tarp dviejų pasaulių, mitas „degradavo“ į postkomunistinę mitologiją, Lietuvą pirmiausiai laikančią ekonominiu tiltu tarp Rytų ir Vakarų (Donskis 1997a). Šis teiginys sugestijuoja, kad šiandieninė Lietuvos idėja funkcionuoja tik pragmatiniuose mąstymo rėmuose. Tai tik iš dalies palaikoma viešosios nuomonės apklausų.

Pirmosios Lietuvos gyventojų geopolitinės orientacijos apklausos pradėtos organizuoti 1989-aisiais metais. Pirmosios anketos tyrė lietuvių požiūrius į Lietuvos priklausomybę Sovietų Sąjungai. Atstačius Lietuvos nepriklausomybę, apklausos pradėjo domėtis lietuvių požiūriu į vakarietiškas struktūras. Kaip teigia sociologas Vladas Gaidys, identifikacijos su baltiškąju regionu tyrimai nebuvo plačiai vykdomi, kadangi diskusija dėl galimos trijų Baltijos šalių unijos greitai užgeso (Gaidys 2000). Vietoje to, pradėta organizuoti daugelį viešosios nuomonės apklausų dėl Europos integracijos.

1990-ųjų pradžioje viešoji nuomonė entuziastingai palaikė Europos integraciją ir karštai atmetė Lietuvos ateitį Sovietų Sąjungoje¹¹. 1993 metų gruodžio mėn., į klausimą „jeigu Lietuva turėtų galimybę įstoti į NATO, ar Jūs palaikytumėte jos narystę?“ teigiamai atsakė 65,2 % respondentų ir tik 12,1 % atsakė neigiamai (Gaidys ir Tureikytė 1994). Tačiau būtų sunku nuosekliai pateikti viešosios nuomonės apie Europos integraciją raidą paskutiniajame dešimtmetyje, kadangi reguliarios apklausos pradėtos vykdyti tik 1997 m. 1997–1998-ųjų metų apklausos demonstruoja bendrą euroskeptikų skaičiaus didėjimo ir eurooptimistų mažėjimo tendenciją. Ši tendencija tampa dar ryškesnė palyginti su 1992-aisiais metais. 1998 m. spalio mėnesį įvykdytos apklausos duomenimis, 30-40 % Lietuvos gyventojų neturi nuomonės, ar jie balsuotų už ar prieš Lietuvos stojimą į Europos Sąjungą. 27 % balsuotų prieš, ir tik 37 % palaikytų Europos integracijos procesą (Gaidys

2000). 1999 m. Gaidžio atliktų sociologinių tyrimų duomenimis, žmonės, kurių padėtis pagerėjo reformų metu ir kurie sėkmingai adaptavosi prie rinkos ekonomikos sąlygų, remia Europos integraciją. Ši grupė susideda iš jaunesnių žmonių ir turinčių aukštesnį išsilavinimą bei pajamas, bei gyvenančių didesniuose miestuose. Savo ruožtu grupei, kuri nėra apsisprendusi arba balsuotų prieš, priklauso vyresni žmonės, žmonės su žemesniu išsilavinimu ir pajamomis, bei gyvenantys provincijoje (Gaidys 2000).

Priešinimasis Europos integracijai paprastai yra nusakomas kaip skubotumo jausmas, judėjimas „iš vienos sąjungos į kitą“, yra išreiškiamas menkavertiškumu. 1998 m. vasario mėn. atliktos apklausos metu respondentams buvo užduotas atviras klausimas apie Europos integracijos privalumus ir trūkumus. Dauguma eurooptimistų kur kas labiau pabrėžė ekonominį pagerėjimą negu politinio saugumo interesą. Tarp trūkumų, paminėtų euroskeptikų, dažniausias buvo atsakymas „mes dar nepasiruošę“, paminėtas 23 % respondentų. Šį atsakymą keitė „suverenumo praradimas,“ paminėtas 22,4 %, ir „tautiškumo praradimas,“ išskirtas 1,1 % respondentų. Gaidys skiria dvi atsakymo „mes dar nepasiruošę“ prasmes. Viena vertus, respondentai turėjo omenyje ekonominius sunkumus, kita vertus, atsakymai išreiškė gilų emocinį susirūpinimą ir atskleidė žemą Lietuvos sugebėjimų vertinimą (Gaidys 2000). Gaidys informacijos apie ES prieinamumą laiko itin svarbiu viešąją nuomonę formuojančiu veiksmu. Jis sako, kad eurooptimistų skaičius sparčiai išaugo 1997-ųjų pabaigoje ir 1998-ųjų pradžioje, kai įvairios ES informacinės programos imtos skleisti masinės komunikacijos priemonėmis. Kita vertus požiūriai buvo stipriai įtakojami ir tarptautinių veiksnių, pvz., 1998-ųjų metų Rusijos ekonominės krizės ir nepopuliarių ES nustatytų reikalavimų Lietuvai, tokių kaip Ignalinos AE uždarymas ar mirties bausmės panaikinimas. 1999 rudenį euroskeptikų skaičius pasiekė maksimumą.

Kiek nacionalinio pasididžiavimo smukimas

daro neigiamą įtaką Europos integracijos vertinimui, Europinio identiteto jausmas prisideda prie teigiamo vertinimo. 1998 m. Europos Komisijos užsakyta apklausa tyrė, kiek lietuviai save identifikuoja su europiečiais. Pažymėtina, kad identifikacijos klausimas buvo pateiktas kartu su klausimais apie kitus veiksnius, kurie galėtų motyvuoti pozityvų Europos integracijos vertinimą. Apklausa apėmė tris grupes, kurios susidėjo iš savivaldybių darbuotojų, kultūros administratorių ir aukštosiose mokyklose studijuojančio jaunimo. Apklausa atskleidė, kad jaunimas ir kultūros administratoriai yra labiausiai linkę paminėti Europinę identifikaciją kaip svarbiausiąjį motyvacijos veiksnį, o savivaldybių darbuotojai labiau pabrėžė saugumo, ekonominio progreso ir bendro gėrio prioritetus. Kaip teigia Eugenija Krukauskienė, europinės identifikacijos turinys paprastai perteikiamas tokiomis frazėmis: “aš jaučiuosi europiečiu”, “aš noriu gyventi pagal Europos standartus”, “aš noriu būti pilnaverčiu europiečiu”, “Lietuva yra Europos dalis”, “kultūrinis ir ekonominis europiečių panašumas”, “man įgriso būti antrarūšiu Europoje”, “nes mes neturėtume būti baltomis varnomis Europoje” (Krukauskienė 2000). Tokiu būdu europinė identifikacija suvokiama ir kaip socialinio/tautinio statuso vartojimas, ir kaip pragmatinių interesų paralelė, ir kaip bendrumo pojūtis.

Čia galime pastebėti substancialų skirtumą tarp lietuviškosios ir ES “buvimo europiečiu” versijos. Kaip matėme, pagal Eurobarometro parodymus, ES jaunimas “jausmą būti europiečiu” išreiškia ES programų kategorijomis ir pabrėžia praktinę – politinę ir ekonominę – identifikacijos vertę. To priežastimi galėtų būti tai, kad ES jaunimas yra geriau informuotas ir todėl gebantis suformuoti kritiškesnį požiūrį į ES, dažnai išreiškiamą kaip panieka jos biurokratinėms sistemoms, utopiniams vienybės tikslams ir kultūrinės homogenizacijos baime. Šiuo atveju ne taip gerai informuotas Lietuvos jaunimas linkęs pasitelkti bendresnius “jausmo būti europiečiu” apibrėžimus ir pabrėžia emocinius bei į statusą

orientuotus aspektus. Lietuvos jaunimas yra linkęs Europos integraciją suvokti kaip simbolinį aktą. Krukauskienė teigia, kad šiai grupei Europos plėtra yra būdas įtvirtinti “lietuvio-europiečio” statusą kaip priešpriešą “lietuviui-rytiečiui”. Kita vertus, pasak Krukauskienės, kultūros administratoriai yra linkę pabrėžti negatyvius integracijos padarinius kultūros sferai ir baiminasi, kad “mes prarasime savo tautiškumą,” ar “mes neteksime savo tikrojo veido” (Krukauskienė 2000).

Danutės Tureikytės atliktas tyrimas taip pat patvirtina teiginį, kad europinė identifikacija motyvuoja remti Lietuvos integraciją į ES. Tureikytės analizuotos keturiasdešimt trys specialiai tyrimui parašytų VDU studentų esė (1999) dar kartą pabrėžia simbolinio statuso reikšmę. Viena vertus, studentai remia Europos integraciją, kadangi “kad ir kaip būtų, mes esame europiečiai,” o narystė ES sustiprintų šį jausmą. Kita vertus, studentai pabrėžia susvetimėjimą, asimiliaciją ir nutautėjimą kaip svarbiausias neigiamas integracijos pasekmes: “tautinės vertybės išnyks kaip nemadingos ar atgyvenusios, arba tiesiog nebebus propaguojamos.” Tureikytė sako, kad daugelis esė išreiškė stiprų norą įstoti į ES “garbingai, o ne kaip elgetoms” (Tureikytė 2000).

Tautinė identifikacija yra vienas iš faktorių, darančių įtaką respondentų sprendimams apie ES. Gražinos Maniukaitės tyrimas atskleidė tradicinės patriotizmo sampratos vyravimą tarp Lietuvos aukštųjų mokyklų studentų. Pasirinktoji grupė (studentai) paprastai kaltinami “nutautėjimu”, tačiau šis tyrimas parodo, kad ne prikaišiojamas kosmopolitinis liberalizmas, bet tradicinis nacionalistinis mąstymas yra būdingesnis jaunimui. Iš tiesų tik 10 % studentų laikė patriotizmą atgyvenusiu reiškiniu, o likusiųjų apibrėžta patriotizmo samprata pasižymėjo stipriu nacionalistinių vertybių krūviu. Apie 21 % respondentų apibrėžė patriotizmą kaip “auką dėl tėvynės, be jokio pastangų, išlaidų, asmeninio intereso ir netgi gyvenimo išskaičiavimo”. 17 % studentų apibrėžė patriotizmą kaip “būtinybę gyventi gimtojoje šalyje,” nurodydami, kad tik “gyvenant Lietuvoje įmanoma jaustis lietuviu”.

Apie 11 % suprato patriotizmą kaip auką tėvynei, tačiau nepamirštant savo interesų, 10% kaip valstybės interesų rėmimą, 6 % kaip dorą darbą ir 10 % suprato patriotizmą kaip kovą už žmogaus teises (Maniukaitė 2000). Europos vertybių apžvalga (*European Value Survey* 2000) atskleidė, kad lietuviai yra didžiausi patriotai kontinente – net 46% eitų ginti tėvynės karo atveju. Šis aukštas patriotizmo rodiklis įdomiai koreliuoja su itin žemu pasitikėjimu valstybinėmis institucijomis (tik 21 % – žemiausias Europoje).¹² Tai gali būti paaiškinama stipriu kultūrinės tautinės identifikacijos jausmu. Kaip kad parodo Terry Clark atlikta Naujojo Baltijos Barometro II analizė, trys ketvirtadaliai etninių lietuvių

sutinka, kad visi šalies gyventojai turėtų išmolti nacionalinę kalbą ir gerbti nacionalinę vėliavą. Taip pat jis pastebi stiprią koreliaciją tarp lietuvių etninio identiteto ir nepriklausomos valstybės rėmimo – stipri pozityvi identifikacija su lietuvių tauta ir Lietuvos valstybe, nepaisant ekonominių problemų. Kita vertus, itin reikšminga negatyvi identifikacija – lietuviškasis identitetas kaip besiskiriantis nuo rusiškojo yra stipriausias aptariant santykį su buvusia Sovietų Sąjunga. Ta pati apklausa parodė, kad lietuviai laiko vyriausybę teisėta tiek, kiek ji reprezentuoja tautą, tuo tarpu jos ekonominiai ir politiniai kriterijai nėra tiek svarbūs teisėtumui (Clark 1998).

Išvados

Lietuvių europinė identifikacija yra gana silpna dėl keleto priežasčių. Pirmiausiai, vertinant daugialypius identitetus, tautinė identifikacija yra vertinama aukščiausiai. Šiuo atžvilgiu lietuviai labai nesiskiria nuo Vakarų europiečių, kaip parodo Eurobarometras. Ir ši tendencija yra sustiprinama ES pilietybės politikos: Europos pilietybė, turinti stiprinti europinį identitetą, yra prieinama tik valstybių narių piliečiams kaip antrinė pilietybė. Kaip atskleidė Eurobarometro viešosios nuomonės apklausos, europinė identifikacija labiausiai remiama pragmatinių interesų ir dažniausiai tol, kol sutampa su nacionaliniais poreikiais. Šiuo atveju europinis identitetas įgauna tam tikrą retorinį pobūdį, kuris maskuoja gelmines jo propagavimo priežastis, tikslus ir priemones. Strateginė europietiško dimensija nesvetima ir lietuviams: skirtingas lietuviškojo identiteto europietiškosios dimensijos akcentavimas aiškiausiai atsiskleidžia geopolitinės orientacijos kaitoje – remia Europos integraciją ir tuo pačiu atsiriboja nuo Rusijos, sovietmečio, to, kas “rytietiška” ir “atsilikę”.

Lietuviai yra labiau linkę save apibrėžti Baltijos regiono (Estija, Latvija, Lietuva) identifikacijos rėmuose, viktimizuoti save besiremiant bendra kentėjimų praeitimi ir siedami su bendra Baltų kultūra. Atsižvelgiant

į šį faktorių, nepanašu, kad lietuviai noriai save tapatintų su akultūriniu viršnacionaliniu europiniu identitetu, koks normatyviai apibrėžiamas Vakarietiškejame akademiname diskurse ir propaguojamas ES programų. Kita vertus, nacionalistinės nuotaikos, nacionalistinė retorika ir kategorijos vyrauja netgi tarp jaunų ir išsilavinusių lietuvių, kuriems politinis lojalumas reiškia beatodairišką pasiaukojimą savo šaliai. Tokiu būdu, kaip parodo apklausos, pragmatiniai interesai vyrauja remiant narystę ES, tačiau požiūriai į Lietuvos valstybę nėra tokie pragmatiški, kaip kad įtikinamai parodė Terry Clark. Kai kuriuos tyrinėtojus tai skatina pranašauti nacionalistinių emocijų paastrėjimą, Lietuvai įstojus į ES (Ramanauskas, Brunevičūtė ir Minkutė 2000).

Europietiškas vaidina itin svarbų vaidmenį tautinio identiteto konstrukcijoje. Galima sakyti, kad “būti lietuviu” niekada nereiškė “būti europiečiu”, būti lygiaverčiu. Nacionalistiniame diskurse tai reišė arba būti “mažiau negu europiečiu”, arba “daugiau negu europiečiu.” Viena vertus, teiginys “mes, europiečiai” reiškia “mes, ne rusai” ir išskiria lietuvius kaip pasižyminčius aukštesne darbo etika ir tolerancija, tuo tarpu “mes, besivejantys Europos traukinį”, konotuoja pastovų atsilikimą ir nuolatinį poreikį įveikti “savo”

rėmus tam, kad pasivytume “juos.” Tokiu būdu lietuviai suvokia save pozityviai kaip europiečius tik priešpriešoje su *Kitu*, paprastai įvardijamu kaip “rytai” ir lokalizuojamu Rusijoje. Šis mechanizmas galioja ir bendram vakarietiškos identifikacijos konstravimo diskursui, kaip kad įtikinamai argumentuoja politologas Iver Neumann (Neumann 1999). Kita vertus nepaisant gausių tautinės

viktimizacijos apraiškų, vakarietiško *Kito* įvardijimas buvo ir yra būtinas lietuviškumo reikšmės elementas. Kaip taikliai pasakė David Laitin, “tam tikra prasme, būtent Rytų europiečiai kur kas labiau suinteresuoti utopine “Europos” vizija, suformuluota kaip tiksliai apibrėžta ir lengvai pamėgdžijama kultūra, negu kultūriškai saugūs Vakarų Europos valstybių europiečiai” (Laitin 2000).

Išnašos

¹ Abiem atvejais “europinis identitetas” įgyja būtinos išankstinės sąlygos politinei ir ekonominei šalies ar regiono sėkmei reikšmę. Ši simbolinė europinio identiteto reikšmė yra glaudžiai susijusi su nacionalinio identiteto formavimu, ypač turint omenyje nacionalinę savigarbą. Tačiau europinis identitetas funkcionuoja kaip normatyvinis konceptas, Europos Sąjungos kaip politinės institucijos demokratiškumo garantas.

² Žr. Snyder L. (1990). *Encyclopedia of Nationalism*. London: St. James Press. Jennifer Welsh teigia, kad ES tiesiog “nėra pasiruošusi pašalinti nacionalinę valstybę supranacionalizmo ar bendro europinio identiteto vardan.” Welsh J. (1993). *A People's Europe? European Citizenship and European Identity*, European University Institute Working Paper ECS 2.

³ Ericui Hobsbawnui tradicijos “išradimas” nėra falsifikacija, bet tam tikras semiotinės manipuliacijos mechanizmas, kuriam nebūtinai priskiriama neigiama reikšmė. Žr. Hobsbawn E. (1992). Introduction: Inventing Traditions. In: E. Hobsbawn and T. Ranger (Eds.). *The Invention of Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press. Panašiai Europos Taryba mėgina sukonstruoti tradiciją pasitelkdama “tradicinio” žaidimo reikšmes. Tai viena iš svarbiausių problemų, kaip pabrėžia daugelis mąstytojų, ES demokratinio legitimumo trūkumas yra ištis bendro kultūrinio identiteto trūkumas; žr. Mundy S. (1997). *Making It Home*. Amsterdam: European Cultural Foundation. Pvz., kultūrinėse ET programose itin pabrėžiamos epochos, palikusios architektūrinius pėdsakus daugelyje Europos šalių: *Kultūros keliai*, inicijuota 1987 metais, apima tokius projektus kaip *Vienuolynų kelias* (Viduramžiai), *Baroko kelias*, *Hanza miestai* ir t.t. ET taip pat kuruoja *Europinio paveldo dienas*, 1999 metais pradėta programa *Europa – mūsų bendras paveldas*; 1993 metais įsteigtas Baltijos paveldo komitetas. Kita vertus, bendro Europinio kultūrinio identiteto “išradėjai” aršiai kritikuojami dėl naivaus utopizmo, su kultūriniu identitetu supriešinant akultūrinę postnacionalinio pilietinio identiteto sampratą (pvz. Delanty G. (1995). *Inventing Europe. Idea, Identity, Reality*. New York: St. Martin's Press.), arba dėl bendro teorinių diskusijų apie identitetą “nusidėvėjimo” (Brubaker R., Cooper F., Beyond ‘Identity.’ In: *Theory and Society* 29, 2000, p. 25-40.), arba dėmesys

perfokusuojamas į visiškai kitą institucinį problemas sprendimo lygmenį, apmąstant pačią demokratinio proceso struktūrą. Sharpfas argumentuoja, kad dėl institucinės specifikos ES politinio teisėtumo deficitas turėtų būti sprendžiamas ne “input” lygmenyje (kuris apima piliečių dalyvavimą, tapatybės ar lojalumo jausmą), bet “output” lygmenyje, t.y. sprendimų priėmimo struktūroje (Sharpf F. (1999). *Governing in Europe. Effective and Democratic?* Oxford: Oxford University Press.)

⁴ The European Identity. In: *The Bulletin of the European Communities*, 12, 1973, p. 118-119.

⁵ The European Identity. In: *The Bulletin of the European Communities*, 12, 1973, p. 119.

⁶ The European Identity. In: *The Bulletin of the European Communities*, 12, 1973, p. 119-120.

⁷ *Glossary. Institutions, Policies and Enlargement of the European Union*, 15 November 2000, <<http://europa.EU.int/scadplus/leg/en/cig/g4000c.html>> 2 December 2000.

⁸ Cituota iš: Kavolis V. (1994). *Sąmoningumo trajektorijos. Lietuvių kultūros modernėjimo aspektai*. In: Vytautas Kavolis. *Žmogus istorijoje*. Vilnius: Vaga, p. 266.

⁹ Galima skirti tokius pagrindinius nesutarimų apie nacionalinį identitetą taškus kaip visuomenės atvirumas/uždarymas, istorinės kenčiančios tautos mitologizacijos ir pragmatinio požiūrio dilema, politikos ir kultūros jungtuvės ar skyrybos, masinės Vakarų kultūros grėsmė ir ekonominės Europos integracijos būtinybė.

¹⁰ Mąstymas Baltijos regiono terminais buvo esminis ne tik naujai išsilaisvinusios Estijos, Latvijos ir Lietuvos, bet ir Vakarų Europos mokslininkams. Kai kurie iš pasaulinių politinių jėgų ir politologų buvo itin skeptiškos nuomonės apie Sovietų Sąjungos įrimą ir trijų mažų nepriklausomų valstybių sukūrimą, tuo tarpu kiti reiškė energingą paramą šioms nepriklausomybės siekiams ir pranašavo Europos regioninės struktūros reformaciją. Žr., pavyzdžiui, Fitzmaurice J. (1992). *The Baltic. A Regional Future?* New York: St. Martin's Press.

¹¹ Pagal 1992 metais atliktų viešosios nuomonės tyrimų parodymus, 68 % respondentų atsakė: “Lietuva turėtų būti nepriklausoma, neįjungta į Sovietų Sąjungą,” 15 % tvirtino, kad “Lietuva turėtų dalyvauti kuriant naują Sovietų Sąjungos kontraktą, tam kad būtų garantuotas didesnis jos savarankiškumas egzistuojant Sovietų Sąjungoje – valstybių konfederacijoje,” ir tik 4 % atsakė

“Sovietų Sąjunga turėtų likti tokia, kokia buvusi, ir nepriklausomybės deklaracija turėtų būti panaikinta.”
Duomenys iš: Gaidys V., Tureikytė D. (1994). *Nuomonės 1984 – 1994*. Vilnius: FSTI, p. 54.

Literatūra

Alantas V. (1940). *Lietuviško nacionalizmo erdvės*. Kaunas: Pažanga.

Alantas V. (1940). Tautinės kultūros problema. In: *Žygiuojanti tauta*, Kaunas: Pažanga

Anderson B. (1991). *Imagined Communities*. London: Verso.

Badie B. (2000). *The Imported State. The Westernization of the Political Order*. Stanford: Stanford University Press.

Baubinas R. (1997). Baltijos regiono geopolitiniai savitumai. In: *Lietuva ir jos kaimynai*, Vilnius: Pradai.

Binding P. (1997). A Europe of Regions? In: *Artists, Responsibility and Solidarity*, Genval: ECA.

Brubaker R., Cooper F. Beyond ‘Identity.’ In: *Theory and Society* 29, 2000, p. 25-40.

Clark T. (1998). Ginant primordializmą: Lietuvos atvejis. In: *Politologija* I

Delanty G. (1995). *Inventing Europe. Idea, Identity, Reality*. New York: St.Martin’s Press.

Derrida J. (1992). *The Other Heading. Reflections on Today’s Europe*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.

Donskis L. (1999). Between Identity and Freedom: Mapping Nationalism in the Twentieth-Century Lithuania. In: *Artium Unitio* <<http://www.artium.lt/archive/antras/donskis.html>> 25 March 2001.

Donskis L. (1997). Kalbos įkalinta kultūra. In: L. Donskis. *Tarp Klaipėdos ir Karlailio*. Klaipėda: Klaipėdos universitetas, p. 108.

Donskis L. (1997). Lietuviškojo Candide atradimai ir kančios. In: L. Donskis. *Tarp Klaipėdos ir Karlailio*. Klaipėda: Klaipėdos universitetas.

Eurobarometer. Public Opinion in the European Union, 45, Spring 1996, p. 86.

Eurobarometer. Public Opinion in the European Union, 47, Spring 1997, p.5.

Eurobarometer. Public Opinion in the European Union, 53, October 2000, p. 81-82.

The European Identity. In: *The Bulletin of the European Communities*, 12, 1973.

Fitzmaurice J. (1992). *The Baltic. A Regional Future?* New York: St. Martin’s Press.

Gaidys V. (2000). Lietuvos gyventojų požiūriai į Europos Sąjungą (Visuomeninės nuomonės tyrimų duomenimis). In: *Europos keliu*, Vilnius: LFSI.

Gaidys V., Tureikytė D. (1994). *Nuomonės 1984 – 1994*. Vilnius: FSTI, p. 54.

Glossary. Institutions, Policies and Enlargement of the European Union, 15 November 2000, <<http://europa.EU.int/scadplus/leg/en/cig/g4000c.html>> 2 December 2000.

Green Michael, D. (2000). The End of Identity? The

¹² Duomenys cituojami iš: Gudavičiūtė D. Lietuviai – ir didžiausių nevykėlių, ir patriotų tauta. In: *Lietuvos rytas* 18 lapkričio 2000.

Implications of Postmodernity for Political Identification. - *Nationalism and Ethnic Politics* 3, Autumn 2000, p. 68-90.

Greimas A. J. (1954). Istorijos vaizdai ir istorinė galvosena. In: A. J. Greimas. (1991). *Iš arti ir iš toli*. Vilnius: Vaga, p. 332.

Greimas A. J. (1956). Lietuviško kelio beieškant. In: A. J. Greimas. (1991). *Iš arti ir iš toli*. Vilnius: Vaga, p. 332.

Greimas A. J. (1953-1955). Tautinis komunizmas. In: A. J. Greimas. (1991). *Iš arti ir iš toli*. Vilnius: Vaga, p. 292.

Gudavičius E. (1999). The Year 2000: History and Contemporary Experience. In: *Lithuanian Foreign Policy Review* 4, Vilnius: Foreign Policy Research Center.

Gudavičiūtė D. Lietuviai – ir didžiausių nevykėlių, ir patriotų tauta. In: *Lietuvos rytas* 18 lapkričio 2000.

Habermas J. (1995). Citizenship and National Identity: Some Reflections on the Future of Europe. In: R. Beiner (Ed.). *Theorizing Citizenship*, Albany: State University of New York Press

Harvie C. (1994). *The Rise of Regional Europe*. London: Routledge, p. 1-3.

Hobsbawn E. (1992). Introduction: Inventing Traditions. In: E. Hobsbawn and T. Ranger (Eds.). *The Invention of Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press.

Herb H. G. (1999). National Identity and Territory. In: G. H. Herb and D. H. Kaplan (Eds.). *Nested Identities. Nationalism, Territory and Scale*. New York: Rowman and Littlefield Publishers Inc., p. 10.

Jokubaitis A. (1997). Lietuvių kultūros filosofijos potekstės. In: *Postmodernizmas ir konservatizmas. Studijų šaltiniai* 4, Kaunas, p. 80.

Keane J. (1995). Nations, Nationalism and European Citizens. In: S. Perival (Ed.). *Notions of Nationalism*. Budapest: Central European University Press, p. 192.

Kymlicka W. (1998). Ethnic Relations and Western Political Theory. In: M. Opalski (Ed.), *Managing Diversity in Plural Societies. Minorities, Migration and Nation-Building in Post-Communist Europe*. Ontario: Forum Eastern Europe.

Kristeva J. (1991). *Strangers to Ourselves*. New York: Columbia University Press.

Kriščiūnas E. (2000). Vasario 16-oji ir Baltijos tautų laisvės byla. In: *Lietuvos aukštųjų mokyklų mokslo darbai XLVI* Vilnius, p. 78-80.

Krukauskienė E. (2000). Apsisprendimas dėl narystės ES: nuostatos, informuotumas, pasitikėjimas, identitetai. In: *Europos keliu*, Vilnius: LFSI.

Laitin D. (2000). *Culture and National Identity: “The East” and European Integration*. European University Institute Working Papers, Robert Schuman Centre, 3

Leach R. (2000). *A Concise Encyclopedia of the European*

- Union*, <<http://www.euro-know.org/dictionary/e.html>> (2 December 2000).
- Lopata R. (1996). Demokratija Lietuvoje (iki Smetonos ir su juo). In: *Demokratija Lietuvoje: elitas ir masės*, Vilnius: LPA, p. 59.
- Maceina A. (1939). Tauta ir valstybė. In: *Naujoji Romuva*, kovo 19.
- Maniukaitė G. (2000). Aukštųjų mokyklų studentų požiūris į patriotizmą kaip visuomenės gyvenimo reiškinį (laisvų samprotavimų ir vertinimų apibendrinimas). In: *Europos keliu*, Vilnius: LFSI
- Marcinkevičius J. (1991). Žodis kongresui. In: *Lietuvos kultūros kongresas*. Vilnius: Viltis, p. 6.
- Motieka E. (1997). Baltijos valstybių integracija: ar mokomės iš praeities klaidų? In: *Lietuva ir jos kaimynai*, Vilnius: Pradai, p. 37-40.
- Mundy S. (1997). *Making It Home*. Amsterdam: European Cultural Foundation.
- North C. D. (1999). *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge: Cambridge University Press, p.3.
- Neumann I. (1999). *Uses of the Other. The East in European Identity Formation*. University of Minnesota Press, Minneapolis.
- New Baltic Barometer III. A Survey Study*. (1997). R. Rose (Ed.), Glasgow: University of Strathclyde, p. 47.
- Ozolas R. (1991). Kultūros politikos siekiniai. In: *Lietuvos kultūros kongresas*. Vilnius: Viltis, p. 481.
- Panebianco S. (1996). *European Citizenship and European Identity. From the Treaty of Maastricht to Public Opinion Attitudes*. December 1996, <<http://www.fscpo.unict.it/EuroMed/jmwp03htm>> 10 December 2000.
- Parekh B. (2000). *Rethinking Multiculturalism. Cultural Diversity and Political Theory*. London: Macmillan Press.
- Ramanauskas I., Brunevičiūtė R., Minkutė R. (2000). Lithuanian National Identity: The European Context and Education. In: *Socialiniai mokslai* 4
- Salazar J.M. (1998). Social Identity and National Identity. In: S. Worchel, J.F.Morales et al.(Eds.), *Social Identity*. London: SAGE Publications, p.116.
- Sharp F. (1999). *Governing in Europe. Effective and Democratic?* Oxford: Oxford University Press.
- Shore C. (2000). *Building Europe. The Cultural Politics of European Integration*. London: Routledge.
- Shore C. and Black A. (1994). Citizens' Europe and the Construction of the European Identity. In: V. Goddard, J. R. Llobera and C. Shore (Eds.), *The Anthropology of Europe*. Oxford: Berg Publishers Ltd., p. 279, 281.
- Smith A. (1991). *National Identity*. London: Penguin Books.
- Snyder L. (1990). *Encyclopedia of Nationalism*. London: St. James Press.
- Stoškus K. (1998). An Individual and Alien Culture: From Fear to Going-Out. In: *Cultural Pluralism and Culture of Peace*. Vilnius: Lithuanian Cultural Fund, p. 189.
- Stuck J. (1966). *Awakening Lithuania. A Study of the Rise of Modern Lithuanian Nationalism*. Chicago: Draugas Press.
- Šalkauskis S. (1938). Židinys 5-6, p. 6.
- Tajfel H. (1981). *Human Groups and Social Categories*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tereškinas A. (1999). Between Soup and Soap: Iconic Nationality, Mass Media and Pop Culture in Contemporary Lithuania. In: *Artium Unitio* <<http://artium.lt/archive/tereskin.html>> 25 March 2001.
- Trumpa V. (1959). Liberalinės minties raida Lietuvoje. In: V. Kavalis (Ed.), *Lietuviškasis liberalizmas*. Chicago: M. Morkūno spaustuvė, p. 167.
- Tureikytė D. (2000). Studentų požiūris į Europos Sąjungą erdvė. In: *Europos keliu*, Vilnius: LFSI
- Welsh J. (1993). *A People's Europe? European Citizenship and European Identity*, European University Institute Working Paper ECS 2.

Summary

The Problem of Europeanness in the Debates about Lithuanian National Identity

We can distinguish different approaches to European identity in contemporary Lithuanian and European discourses. Western scholars, such as Jacques Derrida, Jürgen Habermas, Gerard Delanty, Soledad Garcia, Cris Shore and others, stress (and question) the political and economic basis of European identity. This approach is revealed in both normative discussions and actual policies of European identity, and is supported by public opinion surveys, which attest to the mostly pragmatic motivation of citizens of the European Union to identify with "Europeans."

Traditionally, Lithuanian intellectuals tend to consider "Europeanness" more as a cultural, but not a political or economic phenomenon. This Lithuanian attitude is

greatly influenced by the tradition of philosophy of culture, which thrived during the interwar period in Lithuania. The philosophers, among which the most important were Antanas Maceina, Stasys Šalkauskis and Vytautas Alantas, created their definitions and visions of nation, state and culture. They shaped a whole framework of nationalist thinking and provided later generations with powerful rhetoric, strongly expressed in the Lithuanian debates in the last decade of the twentieth century. Nevertheless, this traditional approach to Lithuanian identity has been modified during the twentieth century. First, the debates about national identity continued abroad, mostly in the U.S., after the Soviet occupation where a liberal approach to national identity took shape. In the 1980s, the secession from

the Soviet bloc facilitated the circulation of Western liberal ideas, developed both by Western scholars and Lithuanian emigrant intellectuals. These ideas, though contested by nationalist approaches, became more and more usual in Lithuanian “identity talk.” Additionally, European integration influenced a more pragmatic attitude towards national identification, as well as acknowledgment of its situational character and relativist nature. This shift is well reflected not only in the writings of intellectuals, but also in the public opinion surveys. The cultural grounds of political identity gained a new meaning, yet continued to matter.

It would be impossible to provide a thorough analysis of the extensive discussions during the century. Therefore I will concentrate on the debates that took place from the 1980s to the end of the decade. I have chosen this period for several reasons. First, these debates in a way encompass the ideas and problems that were formulated throughout all the previous years. The period is important also, since the entire Lithuanian tradition of both nationalistic thinking and thinking about nation starts being reconsidered, supported or criticized. Yet, paradoxically, the issue of Lithuanian national identity and its relation to other regional identities, and what is most important in my case, to European identity, has not gained proper attention among Lithuanian scholars. Identity studies, though extremely popular in the West, are only at the initial stage in Lithuania. Additionally, studies of the problems related to nationalism, which would stimulate to analyze the relation between national and supra-national identities, are still rare in Lithuanian academic discourse.

Speaking about European identity is very complicated, since there is any consensus neither about its content nor functions. Scholars argue about it from very different and often contradictory perspectives. Some of them understand European identity as the factor that strengthens national feelings (Louis Snyder, Jennifer Welsh), others as a real supra-state identity, potential to diminish dangers of nationalisms (Jürgen Habermas, Jacques Derrida). The others see European identity as the utopian aim, created by elites (Cris Shore, Gerard Delanty). While some thinkers call for concrete policies of the promotion of European identity, which consist mostly of ideological revision of history and cultural policies, similar to those of nation states (Simon Mundy), others criticize the policies just because of the ideological dimension and accuse European identity of being manipulative (Antje Wiener, Cris Shore).

The arguments try to solve the tension between economic, political and cultural grounds of European

identity. All of them see European history as ambivalent, which may both support and undermine European integration. On the one hand, the history of Europe is the history of many nationalisms, of the fight between political and cultural units for the right of self-determination. Obviously, this “history of conflict” hardly could serve as the ideological glue for European integration. On the other hand, the history of Europe is the history of Western civilization that has developed on the basis of Christian religious and antique philosophical traditions, Renaissance’s humanism, and Enlightenment’s rationality. The aspects of a shared ethical system, rational reasoning and cultural heritage are often employed to create the illusion of inherited, long lasting “cultural” or “ethical” Europe. Many of the EU’s programs stimulate this re-invention of a cultural European tradition, in Eric Hobsbawm terms, while emphasizing the presence of a common cultural heritage in all European countries. Nevertheless, many countries may still interpret that “common European heritage” not only as evidence of the mentality “we, Europeans,” but also as a reminder of past conflicts, when that cultural tradition was imported or even coercively imposed. In this way a shared “European culture” is biased by the potential for completely different interpretations and may serve to absolutely different political and social goals.

Since the beginning, the debates about European identity have been significantly stimulated by actual political and economic reality. European identity has been widely discussed, opposed and promoted during the last decades as related to the issues of the political legitimacy of the European Union. The problem of European identity gradually has become an object of the EU public policies. Discussions about European identity far transcend the boundaries of the Western Europe and are particularly important in Central East Europe. Namely, in this region, which witnessed late modernization, and late creation of modern nation states, Europeanness was a crucial question. Europe has always existed as a notion that reflected different countries in different periods. The “mirror” of Europeanness was one in which features of some nation were seen, or to put it into other words, Europeanness was one of the instruments in the creation of the notion of national identity.

The question of Europeanness has been very significant in the understanding of Lithuanian identity. Because modernization entered Central East Europe as an imported phenomenon, most of the countries felt like smaller brothers of the bigger Europeans. Here Europeanness played an important role in the construction of the sense of national pride. To be

Lithuanian has never been to be European, to be equal. In the nationalist discourse it was either to be “less than European,” or “more than European.”

It is possible to distinguish two types of “European talk” among Lithuanians. While one “we, Europeans” means “we, non-Russians” and distinguishes Lithuanians as those of higher working morality and tolerance, the second “we, chasing the train of Europe” connotes continuous backwardness and a desperate need to transcend the “own” in order to overtake “them.” In this talk we can note that Lithuanians see themselves positively as Europeans only in contrast to “non-Europeans,” usually Russians. Meanwhile, Lithuanians do not conceive themselves as full-value Europeans when comparing themselves with Western Europeans. Paradoxically, this allows Lithuanians to think of themselves as “more Europeans,” since then such national values as “spirituality” and the legendary history of the “pagan empire” is juxtaposed against rational and pragmatic, even de-spiritualized “Euro-

peans of the EU.”

This often painful question of what does it mean to be European for a Lithuanian, sometimes tends to diminish the European dimension in general, and some different regional identity, for example, “Baltic” identification, comes to the fore. I will show how biased the question of Baltic identity is. While the future of the Baltic region (Estonia, Latvia, Lithuania), shaped by a common sad past, is an object of a political skepticism, for the same reason it wins the hearts of people, of which about 80% identify themselves as Balts. Nonetheless, despite abundant manifestations of national victimization, considering the western Other was necessary to define Lithuanian national identity. As David Laitin (2000) puts it, “[t]o an important degree, then, it is the Eastern Europeans who have a stronger interest in a utopian vision of “Europe” as a well-defined (and easily mimicked) culture than culturally secure Europeans who are citizens of the West European states.”

Įteikta 2001 11 15

Pateikta spaudai 2002 06 20

Baltic & East European Graduate School
Södertörns Högskola
BOX 4101
S-14104 Huddinge
Sweden
Tel: + 46 (0) 8 608 48 25